INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI SO‘Z BIRIKMALARI: QIYOSIY TAHLIL

Ozoda Eshqobilova,

Qarshi iqtisodiyot va pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi

Abstrakt

Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarining grammatik, sintaktik va semantik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. So‘z birikmasi har ikki tilda ham gap tarkibining muhim sintaktik birliklaridan biri bo‘lib, ikki yoki undan ortiq mustaqil so‘zning grammatik va mazmuniy jihatdan bog‘lanishi asosida shakllanadi. Ingliz va o‘zbek tillari tipologik jihatdan bir-biridan farq qilgani sababli ulardagi so‘z birikmalarining tuzilishi, so‘zlarning joylashuvi, aniqlovchi va aniqlanmish munosabatlari hamda boshqaruv xususiyatlarida muayyan farqlar mavjud. Maqolada otli, sifatli, fe’lli va ravishli so‘z birikmalari, ularning tarkibiy qismlari hamda ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z tartibi masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ingliz tilidagi **pre-modification** va o‘zbek tilidagi **post-modification** kabi strukturaviy xususiyatlarning tarjima va chet tilini o‘rganish jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: so‘z birikmasi, ingliz tili, o‘zbek tili, sintaksis, qiyosiy tahlil, so‘z tartibi, bosh so‘z, ergash so‘z, aniqlovchi, aniqlanmish, fe’lli birikma, otli birikma, tarjima.

Kirish

Tilning grammatik tizimida so‘zlar alohida birlik sifatida emas, balki turli sintaktik munosabatlar asosida ham qo‘llanadi. So‘zlarning o‘zaro grammatik va semantik

jihatdan bog‘lanishi natijasida so‘z birikmalari hosil bo‘ladi. So‘z birikmalari gap qurilishining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ular fikrni aniq va mazmunli ifodalashga xizmat qiladi.

Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ularning grammatik qurilishida sezilarli farqlar mavjud. Ingliz tili german tillari guruhiga mansub bo‘lsa, o‘zbek tili turkiy tillar oilasiga kiradi. Shu sababli ushbu tillardagi so‘z birikmalarining strukturasi va komponentlarning joylashish tartibi bir-biridan farq qiladi.

Masalan, ingliz tilida **“a beautiful house”** birikmasida sifat otning oldidan keladi. O‘zbek tilida esa uning ekvivalenti **“chiroyli uy”** bo‘lib, sifatning otga nisbatan joylashuvi o‘xshashdir. Biroq murakkab aniqlovchi konstruksiyalarda ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi farqlar yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarining asosiy xususiyatlarini aniqlash, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini qiyosiy tahlil qilish hamda ushbu bilimlarning til o‘rganish va tarjima jarayonidagi ahamiyatini ko‘rsatishdan iborat.

Asosiy qism

1. So‘z birikmasi tushunchasi

So‘z birikmasi ikki yoki undan ortiq so‘zning mazmuniy va grammatik jihatdan bog‘lanishidan tashkil topgan sintaktik birlikdir. So‘z birikmasida odatda bir so‘z bosh komponent, ikkinchi so‘z esa ergash komponent vazifasini bajaradi.

Masalan, ingliz tilida:

- **interesting book**
- **modern university**

- **read a book**
- **very carefully**

O‘zbek tilida:

- **qiziqarli kitob**
- **zamonaviy universitet**
- **kitob o‘qimoq**
- **juda ehtiyotkorlik bilan**

kabi birikmalar so‘z birikmalariga misol bo‘la oladi.

So‘z birikmasining tarkibiy qismlari o‘rtasida aniqlash, boshqarish yoki boshqa grammatik munosabatlar mavjud bo‘lishi mumkin.

2. Ingliz tilidagi so‘z birikmalarining xususiyatlari

Ingliz tilida so‘z tartibi nisbatan qat’iy hisoblanadi. So‘zlarning gap va birikma tarkibidagi o‘rni grammatik ma’noni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi.

Ingliz tilida keng tarqalgan so‘z birikmalariga quyidagilar kiradi:

Otli birikmalar:

- **a new car**
- **an interesting book**
- **modern technology**
- **English language**

Fe’lli birikmalar:

- **read a book**
- **write an article**

- **learn English**
- **make a decision**

Sifatli birikmalar:

- **very important**
- **extremely difficult**
- **quite interesting**

Ravishli birikmalar:

- **very quickly**
- **rather carefully**
- **extremely well**

Ingliz tilida aniqlovchi ko‘pincha aniqlanmishdan oldin keladi. Masalan:

a beautiful young woman

Bu birikmada **beautiful** va **young** so‘zlari **woman** otini aniqlab kelmoqda.

3. O‘zbek tilidagi so‘z birikmalarining xususiyatlari

O‘zbek tilida so‘z birikmalari grammatik bog‘lanishning turli shakllari orqali hosil qilinadi. O‘zbek tilida so‘z tartibi ingliz tiliga nisbatan nisbatan erkinroq bo‘lsa-da, odatiy sintaktik tartib mavjud.

Masalan:

- **yangi kitob**
- **katta shahar**
- **qiziqarli maqola**
- **universitet talabasi**

- **kitob o‘qimoq**
- **tez gapirmoq**

O‘zbek tilida otning aniqlovchisi ko‘pincha otdan oldin keladi:

chiroyli uy

zamonaviy texnologiya

yangi universitet

Shuningdek, o‘zbek tilida egalik va kelishik qo‘shimchalari so‘zlar o‘rtasidagi grammatik munosabatni aniq ko‘rsatib beradi:

talabaning kitobi

universitetning binosi

o‘qituvchining fikri

Bu xususiyat ingliz tilidagi **the student's book**, **the university building** kabi konstruksiyalardan strukturaviy jihatdan farq qiladi.

4. Ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarining o‘xshash jihatlari

Har ikki tilda ham so‘z birikmalari ma’lum grammatik va semantik munosabat asosida shakllanadi. Ularning asosiy o‘xshash jihatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, har ikkala tilda ham bosh va ergash komponent mavjud.

Ikkinchidan, ot, sifat, fe’l va ravish kabi so‘z turkumlari birikmalar tarkibida faol ishtirok etadi.

Uchinchidan, aniqlovchi va aniqlanmish o‘rtasidagi munosabat har ikki tilda ham mavjud.

To‘rtinchidan, so‘z birikmalari gap tarkibida muayyan sintaktik vazifani bajaradi.

Masalan:

English: a new book
Uzbek: yangi kitob

English: read a book
Uzbek: kitob o‘qimoq

English: very interesting
Uzbek: juda qiziqarli

Ushbu misollardan ko‘rinadiki, ko‘plab sodda birikmalarning umumiy semantik va sintaktik xususiyatlari mavjud.

5. Ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z tartibi

Ikki til o‘rtasidagi muhim farqlardan biri so‘zlarning sintaktik tartibida namoyon bo‘ladi.

Ingliz tilida:

Subject + Verb + Object

Masalan:

I read a book.

O‘zbek tilida esa odatiy tartib:

Ega + To‘ldiruvchi + Kesim

bo‘lib:

Men kitob o‘qidim.

Bu farq fe’lli so‘z birikmalarining tuzilishida ham namoyon bo‘ladi.

Ingliz tilida:

write an article

O‘zbek tilida:

maqola yozmoq

Ingliz tilida fe’l odatda obyektning oldidan keladi, o‘zbek tilida esa fe’l ko‘pincha obyektning ortidan keladi.

Shu sababli o‘zbek tilida so‘zlashuvchi ingliz tilini o‘rganishda **“read a book”** kabi konstruksiyalarni **“book read”** tarzida noto‘g‘ri tuzishi mumkin. Bu ona tilining sintaktik tizimi chet tilini o‘zlashtirishga ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

6. Aniqlovchi birikmalar

Aniqlovchi birikmalar ingliz va o‘zbek tillarida keng qo‘llanadi.

Ingliz tilida:

a beautiful house

O‘zbek tilida:

chiroyli uy

Bu jihatdan ikki til o‘rtasida o‘xshashlik mavjud.

Biroq murakkab birikmalarda farq kuchayadi.

Masalan:

a very interesting English book

O‘zbek tilida:

juda qiziqarli inglizcha kitob

Ingliz tilida bir nechta aniqlovchi ot oldidan ketma-ket joylashishi mumkin. O‘zbek tilida ham aniqlovchilar ot oldidan keladi, ammo ularning grammatik shakllari va tartibi o‘zbek tilining sintaktik qoidalariga moslashadi.

7. Egalik munosabatidagi so‘z birikmalari

Egalik munosabatlari ingliz va o‘zbek tillarida turlicha ifodalanadi.

Ingliz tilida:

John's book

the student's room

my friend's car

O‘zbek tilida:

Jonning kitobi

talabaning xonasi

do‘stimning mashinasi

O‘zbek tilida egalik munosabati ko‘pincha **-ning** qaratqich kelishigi va egalik qo‘shimchasi orqali ifodalanadi.

Ingliz tilida esa **possessive 's** yoki **of** konstruksiyasi qo‘llanishi mumkin:

the student's book

the door of the room

Shu sababli egalik konstruksiyalarini o‘rganish o‘zbek tilida so‘zlashuvchi ingliz tili o‘rganuvchilari uchun muhim masalalardan biridir.

8. Fe’lli so‘z birikmalari

Fe’lli birikmalar har ikki tilda ham muhim sintaktik birlik hisoblanadi.

Ingliz tilida:

- **watch television**
- **learn English**
- **write a letter**
- **open the door**
- **make a decision**

O‘zbek tilida:

- **televizor ko‘rmoq**
- **ingliz tilini o‘rganmoq**
- **xat yozmoq**
- **eshikni ochmoq**
- **qaror qabul qilmoq**

Ko‘rinib turibdiki, ingliz tilida fe’l ko‘pincha to‘ldiruvchidan oldin keladi, o‘zbek tilida esa fe’l birikmaning oxirida joylashadi.

9. So‘z birikmalarining semantik xususiyatlari

So‘z birikmalarini faqat grammatik jihatdan emas, balki semantik jihatdan ham o‘rganish zarur. Ayrim birikmalar so‘zlarning oddiy birikishidan tashkil topgan bo‘lsa, ayrimlari tilda tayyor yoki barqaror birlik sifatida qo‘llanadi.

Masalan, ingliz tilida:

make a decision

take a break

heavy rain

strong tea

kabi birikmalar mavjud.

Ularni so‘zma-so‘z tarjima qilish har doim ham to‘g‘ri natija bermaydi.

Masalan:

make a decision — qaror qabul qilmoq

heavy rain — kuchli yomg‘ir

Bu holat tillarning o‘ziga xos kollokatsion xususiyatlarini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilida ham:

qaror qabul qilmoq

savol bermoq

va’da bermoq

fikr bildirmoq

kabi barqaror birikmalar mavjud.

Shuning uchun chet tilini o‘rganishda so‘zlarni alohida emas, balki ularning tabiiy birikmalari bilan birgalikda o‘rganish muhimdir.

10. Tarjima jarayonida so‘z birikmalarining ahamiyati

Ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarining strukturaviy farqlarini bilish tarjima sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tarjimon so‘zlarni faqat lug‘aviy ma’nosiga ko‘ra emas, balki ularning kontekstdagi grammatik va semantik munosabatlariga ko‘ra tarjima qilishi kerak.

Masalan:

make progress

so‘zma-so‘z tarjima qilinsa “taraqqiyot qilmoq” kabi g‘ayritabiiy shakl yuzaga kelishi mumkin. Tabiiy o‘zbekcha variant esa:

rivojlanmoq yoki **muvaffaqiyatga erishmoq**

kabi kontekstga mos shaklda berilishi mumkin.

Shu sababli tarjima jarayonida kollokatsiyalar va frazeologik birliklarni bilish alohida ahamiyatga ega.

11. Til o‘rganishda so‘z birikmalarining ahamiyati

So‘z birikmalarini o‘rganish o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. O‘quvchi alohida so‘zlarni bilishi mumkin, biroq ularni tabiiy birikmalarda qo‘llay olmasa, kommunikativ qobiliyati yetarli darajada rivojlanmaydi.

Masalan, ingliz tilini o‘rganuvchi:

decision — qaror

so‘zini bilishi mumkin. Ammo **make a decision** birikmasini bilmasa, tabiiy nutq tuzishda qiyinchilikka duch keladi.

Shuning uchun ingliz tilini o‘qitishda:

- so‘z + so‘z birikmasi;
- fe’l + ot;
- sifat + ot;
- ravish + sifat;
- predlog + ot

kabi modellardan foydalanish samarali hisoblanadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, so‘z birikmalari ingliz va o‘zbek tillarining sintaktik tizimida muhim o‘rin egallaydi. Har ikki tilda ham so‘z birikmalari grammatik va semantik jihatdan bog‘langan komponentlardan tashkil topadi, biroq ularning tuzilishi va so‘zlarning joylashish tartibida muhim farqlar mavjud.

Ingliz tilida so‘z tartibi nisbatan qat’iy bo‘lib, fe’l ko‘pincha to‘ldiruvchidan oldin keladi. O‘zbek tilida esa fe’l odatda gap yoki birikmaning oxirida joylashadi. Egalik munosabatlari, aniqlovchi konstruksiyalar va kollokatsiyalarda ham ikki til o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud.

Mazkur farqlarni qiyosiy o‘rganish o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘quvchilarning ingliz tilini o‘zlashtirish jarayonidagi tipik xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Ayniqsa, so‘z birikmalarini kontekstda, kollokatsiyalar bilan

birgalikda va kommunikativ vaziyatlar asosida o‘rgatish til kompetensiyasini rivojlantirishda samarali natija beradi.

Shuningdek, ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z birikmalarini qiyosiy o‘rganish tarjimashunoslik uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Tarjimon ikki tilning sintaktik va semantik xususiyatlarini hisobga olgan holda tabiiy va mazmunan to‘g‘ri tarjima yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., Finegan, E. *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman, 1999.
2. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985.
3. Huddleston, R., Pullum, G. K. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
4. Eastwood, J. *Oxford Guide to English Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
5. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
6. Azar, B. S. *Understanding and Using English Grammar*. Pearson Education, 2009.
7. Abdurahmonov, G‘., Shukurov, Sh., Mahmudov, Q. *O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi*. Toshkent: O‘zbekiston Faylasuflari Milliy Jamiyati, 2008.
8. Sayfullayeva, R., Mengliyev, B., Boqiyeva, G., Qurbonova, M., Yunusova, Z., Abuzalova, M. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
9. Hojiyev, A. *O‘zbek tili grammatik terminlarining izohli lug‘ati*. Toshkent: O‘qituvchi, 1985.
10. Yusupov, O‘. *Ingliz tili grammatikasi*. Toshkent: O‘zbekiston, 2010.